

Μεταφραστικά στόν Παπαδιαμάντη, Α'

Πέντε μεταφράσεις

τοῦ Νέου Πνεύματος

ΤΟΥ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Στό προλογικό σημείωμα τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς σειράς «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει» εἶχα γράψει: «Τά πέντε ἀπό τά ἐπτά κείμενα τοῦ βιβλίου προέρχονται ἀπό *Τό Νέον Πνεῦμα*, τή λιγότερο ὡς τώρα ἐξερευνημένη περιοχή τοῦ μεταφραστικοῦ κόσμου τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅλες οἱ μεταφράσεις του στό περιοδικό εἶναι ἀνυπόγραφες, ἀλλά τά πέντε κείμενα πού ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ ἀνήκουν ἀναμφισβήτητα στή δική του μεταφραστική γραφίδα. Δέν κρίνω σκόπιμο νά προσθέσω ἐδῶ τά γλωσσικά τεκμήρια πού μαρτυροῦν τό παπαδιαμαντικό χέρι.»¹

Ἄπό τότε ἔχουν περάσει ὀχτώ χρόνια, τό βιβλίο ἐξαντλήθηκε, τό θέμα «Ὁ μεταφραστής Παπαδιαμάντης» εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρο, ἀλλά ἐγώ δέν παρέθεσα τά γλωσσικά στοιχεία πού μέ ἐπεισαν ὅτι καί οἱ πέντε μεταφράσεις εἶχαν γίνει ἀπό τόν Παπαδιαμάντη. Ἐπειδή ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος γιά νά βεβαιωθοῦμε πῶς μιᾶ ἀνυπόγραφη (ἢ μέ ἀρχικά μόνο ὑπογραφόμενη: Α.Π. ἢ Π.) μετάφραση ἀνήκει στόν Παπαδιαμάντη εἶναι ἡ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ τῆς ὑλικοῦ, παραθέτω τίς ἐνδείξεις πού εἶχα ἐπισημάνει ἀπό τήν πρώτη καί τή δευτέρα ἀνάγνωση.

Ἐδῶ καί δέκα χρόνια, τόν Μάιο τοῦ 1991, δανειζόμεν ἀπό τό γενναιοδωρο ΕΛΙΑ τοῦς ἐφτά τόμους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη *Τό Νέον Πνεῦμα* (1893-1894). Εἶχα ἀρχίσει ἀρκετά νωρίτερα νά ἐξερευνῶ τήν ἀγύριστή², ὅπως θά ἔλεγε ἰσως καί ὁ ἴδιος, μεταφραστική ἐπικράτειά του καί ἤμουν γοητευμένος ἀπό τίς ὡς τότε ἀνακαλύψεις μου. Γιά τοῦτο, καθώς ὄδεα πρὸς τό σταθμό τοῦ τραίνου πού θά μ' ἔφερνε στή Χαλκίδα, αἰσθανόμεν νά μέ κυριεύει μιᾶ σχεδόν ἀφόρητη ἐπιθυμία νά καθίσω σέ κάποιο σκαλοπάτι ἢ παγκάκι καί νά ριχθῶ στό διάβασμα. *Εἶχα τόν ἀβάσταχτο*. Κατάφερα νά κρατηθῶ, ἀλλά ὅταν τό τραῖνο ξεκίνησε, ἀνοιξα τόν Α' τόμο τοῦ 1893. Καταπίνοντας ἀρπαχτά τίς σελίδες

–ακριβώς όπως μου συνέβαινε μόλις έπαιρνα τό νέο τεύχος κάποιου παιδικού περιοδικού– ένιωθα νά καταπέφτει ό βουλιμικός πυρετός μου: προσπαθοῦσα νά δώ και νά ψηλαφήσω στίς σελίδες του περιοδικού σουσουμία του Παπαδιαμάντη, αλλά ούτε τά έβλεπα ούτε τ' άγγιζα.

Μου φαινόταν πώς έπεφτε καταχνιά. Μήπως κουβαλοῦσα ένα σχεδόν άχρηστο βάρος; Και όμως ό Νιρβάνας βεβαίωνε πώς τό μεγαλύτερο μέρος τών μεταφράσεων του *Νέου Πνεύματος* περνούσε από τά χέρια του ταλαίπωρου Παπαδιαμάντη³. Ωστόσο, μολονότι έπαναλαμβάνα στον έαυτό μου πώς ό Νιρβάνας, κι αν ακόμα δέν καλοθυμάται τίς λεπτομέρειες, αποκλείεται νά ψευδομαρτυρεί, ό Παπαδιαμάντης δέν έλεγε νά εμφανιστεί. Είχα τήν έντύπωση πώς κάποιος παπατζής τόν άφάνιζε από τά μάτια μου. Έφτασα στή Χαλκίδα και *Τό Νέον Πνεῦμα* δέ μου φαινόταν πιά εύάγαλον φορτίον. Είχα απογοητευθεί περισσότερο από τό γερο-Τσιτσούκα, τόν παιδονόμο στό «Πνίξιμο του παιδιού».

Ή άπελπισία μου μέ όδηγησε ξανά στον κατάλογο τών παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων πού περιέχεται στό *Άπαντα Παπαδιαμάντη* τής Σεφερλή⁴. Μου έκανε έντύπωση τό γεγονός ότι από τόν Α' τόμο του 1893 (σ. 512) άναγραφόταν μία μόνο μετάφραση και από τό Β' του ίδιου χρόνου (σ. 512) δύο όλες κι όλες. Ό Γ' τόμος του 1893 άντιπροσωπεύοταν στον κατάλογο από έπτά κείμενα.

Δέκα μεταφράσεις σε 3.239 σελίδες! Άρχισα νά παρηγοριέμαι, όσο κακή κι αν ήταν ή παρηγοριά: και οι προηγούμενοι δυσκολεύονταν νά ίχνηλατήσουν τόν Παπαδιαμάντη στό *Νέον Πνεῦμα*⁵. Αποφάσισα νά επιχειρήσω μία συστηματική μελέτη και τών έπτά τόμων του περιοδικού και τήν άρχισα μέ τρόπο αυθαίρετο. Παραμέρισα δηλαδή τούς δύο πρώτους τόμους του 1893 και άρχισα μέ τέσσερα άφηγηματικά κείμενα του τρίτου τόμου, τά έξης: Μάρκ Τουαίν «Ενός έκατομμυρίου λιρών χαρτονόμισμα», Καρολίνης Όλλανδ «Οί λησταί τής Κορσικής», Μάρκ Τουαίν «Διά κάθε λογής πλοία – Ή τριήρης του Κολόμβου και ή Κιβωτός του Νάω» και Έρρίκου Στάνλεϋ «Οί μαύροι σύντροφοί μου και αι άλλόκοτοι ιστορία των».

Δέν ήταν τά πρώτα του τόμου. Τό «Ενός έκατομμυρίου λιρών χαρτονόμισμα» βρισκόταν περίπου στή μέση (σ. 203-224), ένω τό κείμενο του Στάνλεϋ σχεδόν στό τέλος (σ. 489-504). Αυτή τήν άνορθόδοξη και μέ άλματα άνάγνωση τήν είχε ύπαγορεύσει ή σκέψη ότι ό Παπαδιαμάντης, αν τελικά αυτός ήταν ό μεταφραστής τους, ακριβώς έξαιτίας του άφηγηματικού χαρακτήρα τών κειμένων, θά έδινε μεγαλύτερες έλευθερίες στον έαυτό του και, άρα, θά χρησιμοποιούσε γλωσσα έγγύ-

Ξυλογραφία του Τάσου

τατη πρός εκείνη τών διηγημάτων του, πράγμα πού ήδη είχα παρατηρήσει σε άλλες μεταφράσεις του (*Ό Ταρταρίνος* του Δωδέ, *Άργοναυτικά διηγήσεις* του Μπρέτ Χάρτ, *Ή εύρεσις τής γυναικός του Λάτ* του Άλφρ. Κλάρκ κ.λπ.).

Άπό τήν πρώτη λοιπόν άνάγνωση τών τεσσάρων κειμένων συγκομίσθηκαν τά έξης γλωσσικά στοιχεία:

- α) «Ενός έκατομμυρίου λιρών χαρτονόμισμα» (203-224): σ. 211 «σουρτούκο», «αδρέσσα» (δίσ), 211 και 213 ή διπλοτυπία «γελέκο» και «γιλέκον» ένδέχεται νά μαρτυρεί τή δυσκολία του στοιχειοθέτη νά διακρίνει καθαρά τό ε από τό ι του Παπαδιαμάντη, 217 «υπό τό πτίλον τών παρειών της, τό τόσον έπέραστον και γλυκύ», 220 «εύρισκόμην εις τήν άκμήν νά είπω».
- β) «Οί λησταί τής Κορσικής» (307-328): σ. 326 «σύ ματιάζεις [: σκοπεύεις] καλά» («ματιάζω» και στον *Ταρταρίνο*), 324 ή διορθωτική σημείωση του μεταφραστή.
- γ) «Διά κάθε λογής πλοία...» (357-374): σ. 358 «χερσαιος άνθρωπος» («Έρωσ - ήρωσ»), 361 «έν νυχθήμερον», 367 «θά τό σαπρακώσουν», 369 «έκυ-

λιετο και εσαλευε και ηγωνια» (βλ. «Ταξιδι - Βαπόρι» κ.λπ.), «ναυτική αναβολή», 371 «εκώμαζεν».

δ) «Οι μαύροι σύντροφοί μου και αι άλλόκοτοι ιστορία των» (489-504): σ. 490 «καινοπρεπειας», 492 «και για ένα ελεος», 493 «ως που να τα φερω στην ακμη», 499 «θηλιασμα», 500 η υποσημειωση του μεταφραστη «Θα εγραφα βιζιτα, αλλ' αδηλον αν το φεγγαρι ηξευρει Ιταλικα» (στο κειμενο «επισκεψι»), 502 «παν και πανταπαν» («Γουτου - Γουπατου»);⁵

Η καλαδα φαίνεται φτωχη, αν μαλιστα λογαριασει κανεις πως οι μεταφρασμενες σελιδες περνουν τις εξηγντα. Στην περιπτωση μαλιστα των «Ληστων της Κορσικης» τα τεκμηρια ηταν काफी σπανα — δεν υποστυλωνεται ενα κειμενο εικοσι δυο σελιδων με το ρημα «ματιαζω» και μια υποσημειωση. Εντουτοις, όσο πενιχρη και αν ηταν η συγκομιδη, το αναμφιβολα παπαδιαμαντικο υφος των τριων αλλων αφηγηματων στηριζοταν σε ενα, τουλαχιστον, για κάθε κειμενο αμαχητο γλωσσικο ερεισμα. Στο πρωτο, το «σουρτουκο» δεν ηταν ασφαλως λεξη αποκλειστικα παπαδιαμαντικη, ομως το «ευρισκομην εις την ακμην να ειπω» αποτελουσε τυπικη εκφραση του Παπαδιαμαντη⁶, που ηδη την ειχα συναντησει στον *Μαξιωτη* του Χωλλ Κειν, στον *Αμερικανον Μοντεχριστον* του Ιουλ. Χωθορν και στην *Ευρεσειν της γυναικος του Λωτ*. Στο τριτο, παλι του Μ. Τουαιν, οι ενδειξεις ηταν περισσοτερες. Το «χερσαιος ανθρωπος» παρεπεμπε στον «Ερωτα-ηρωα», οπου ο αντρας της Αρχοντως χαρακτηριζεται απο τον δολιο Γιωργη, δια στοματος Παπαδιαμαντη, «χερσαιος» (3. 179. 22)^{6α} και «στεργιωτης ανθρωπος» (3. 179. 31), ενω το «νυχθημερον» εδειχνε τον καλο γνωστη της Καινης Διαθηκης (*νυχθημερον εν τω θυρω πεποιηκα*, Β' Κορ. 11, 25). Το «εκυλιετο και εσαλευε και ηγωνια» συνεπitsuσε καλα την παραγραφο 5. 248. 8-18 του κειμενου «Ταξιδι - Βαπορι - Ρωμεικο»: «Μικρον πλοιαριον (...) σκαμπανεβαζον και παραδερον», «Δευτερον πλοιον (...) εσαλευεν», «Αλλη βρατσερα αγωνισα», «Ανθρωποι ηγωνιον κ' επαλαιον κ' ετηκοντο, εις το καραντι κ' εις την χιονιαν, εις την φουσκοθλασιαν κ' εις την μποραν», και η λεξη *αναβολη* (ναυτικη), που ειχε σκανδαλσει φιλολογικα παλαιο καλο δασκαλο, ειναι συχη στον Παπαδιαμαντη με τη σημασια «περιβολη, φορεσια». Το κατεροχην ομως παπαδιαμαντικο ειναι το ρημα «σαπρακων», αθησαυριστο στα λεξικα αλλα μαρτυρουμενο απο αλλα δυο χωρια του Παπαδιαμαντη (3. 316. 8, 4. 343.15).

Στο τεταρτο κειμενο δε χρειαζοταν τιποτε περισσοτερο απο το «παν και πανταπαν», που μονονουχι φωνην αφηρισι «ειμαι του Παπαδιαμαντη!». Πβ. το τελος του «Γουτου Γουπατου»: «Παιε, καμηνη! πανταπαιε, κα-

τακαμηνη!». Μολονοτι υπεραρκει αυτος ο μαρτυρ, σημειωνω πως και το «θηλιασμα» ειναι λεξη παπαδιαμαντικη, οπως βεβαια και η φραση «ως που να τα φερω στην ακμη να ειναι τα πρωτα».

Απο τις τεσσερις λοιπον μεταφρασεις οι τρεις ηταν παπαδιαμαντικες με αναμφισβητητες σφραγιδες γνησιότητας. Ξεμενε να βρεθει η σφραγιδα και για το δευτερο κειμενο «Οι λησται της Κορσικης». Εντοπιστηκε οταν αρχισα τη δευτερη και μεθοδικότερη αναγνωση του *Νεου Πνευματος*: ηταν η λεξη «υποκειμενον» (της ληστειας) (σ. 313), που δεν την ειχα θεωρησει, κατα την πρωτη αναγνωση, παπαδιαμαντικη, ουτε και οταν τη συναντησα δυο φορες στο «Δια κάθε λογης πλοια». Αλλα τωρα δεν υπηρχε πα αμφιβολια οτι η λεξη, με τη σημασια «θεμα, ζητημα», ηταν επίσης τυπικα παπαδιαμαντικη. Η δευτερη αναγνωση του ιδιου κειμενου προσφερε και αλλα στοιχεια: τα «φαρφουρια» (σ. 311) που ηδη ειχαν βρεθει, με τη δευτερη επισης αναγνωση, στο «Ενος εκατομμυριου λιρων χαρτονομισμα» (σ. 221), η «πρωτοκλισια» (σ. 311), λεξη καινοδιαθηκικη, παλι και στο «Ενος εκατομμυριου...» (σ. 216), η «συνοδοια» με γιωτα (σ. 313), συνηθισμενη ορθογραφηση του Παπαδιαμαντη, ο αναυξητος αοριστος «ενθυμηθη» (σ. 327), παντοτε ετσι στον Παπαδιαμαντη. Παπαδιαμαντικης χροιας ησαν και το «ταπωμα της φιαλης» (σ. 313), το «συγκυκωσι» (318) και η νεοπλαστη λεξη «μπαντιδιος» (327).

Παρομοιοι χρωματος φρασεις η λεξεις απεδωσε η δευτερη αναγνωση του «Ενος εκατομμυριου...»: «ταλληρον» (204), «ας κουρευεται» (τρεις, 208), «διπλαι και ζαρωματαις» (210), «δος του τα ρεστα του, Τοδη» (210), «μουστερηδες» (211), «το τραγικον στοιχειον εφθινε και εξεπιπτε» (212), «δειπνον ερασμιον» (214), «πρωτοκαθεδριας» (217), «εφερθησαν τραπεζαι» (217), «η πανουκλα να τον κοψη» (218).

Η δευτερη συγκομιδη απο το «Καθε λογης πλοια»: τα αναμφιβολα «το υποκειμενον της διακοσμησεως» (370) και «ως υποκειμενον ειχον» (371) και τα ελαχιστα μαχητα «σαβουρωνεται» (362), «στραβοξυλα» (ως ναυπηγικος ορος, 364), «παν το επ' εμοι» (374). Σημειωσα ακομη τους νεολογισμους «συστρεπιτηρ» (360), «θηριολογιον» (365), «βιοσωστικας» (ζωνας, 366), τις λεξεις «ανυσιμοτης» (359), «τσεντινας» (: σεντινες, 370), «μοιραρχιαι» (370), «μαρασμωδης» (371), και τις φρασεις «διδουσι κρατος επι παντος κυματος» (361), «και το ανθος και η χαρις και η καλλονη της νεοτητας που ειναι;» (373), φρασεις που μου θυμιζαν αοριστα χωρια παπαδιαμαντικα.

Λιγα αλλα καλα ηταν και οσα προεκυφαν απο τη δευτερη αναγνωση του αφηγηματος του Στανλευ: «στο-

Φωτογραφία του Νιβάνα, 1906

χάζομαι πού [: ότι] έχει πλούσια βοσκή», «στοχάζομαι να φυλάξω» (491), ρήμα συνηθισμένο στις παπαδιαμαντικές μεταφράσεις, «αυτό δέ θέλει θεολογία» (503), μία έκφραση πού τή συναντούμε και σέ διήγημα και σέ άλλη μετάφραση του Παπαδιαμάντη⁷.

Παρέθεσα όλα αυτά τά στοιχεία κυρίως γιά νά καταδειχτεί ἡ πατρότητα τῶν μεταφράσεων. Ὡστόσο ἡ παράθεσή τους ἀποβλέπει και σέ κάτι ἄλλο: νά δείξει ὅτι ἐκτός ἀπό τίς αὐτόχρημα παπαδιαμαντικές λέξεις και ἐκφράσεις –«πᾶν και πανταπᾶν», «εὐρισκόμην εἰς τήν ἀκμήν νά...», «σαπρακώνω», «ὑποκείμενον» κ.λπ.– ὑπάρχει ἓνα γλωσσικό ὕλικό πού, ἐνώ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται κοινῆς χρήσεως (και, συνεπῶς, μικρῆς ἀποδεικτικότητος), ἄν διασταυρωθεῖ και συσχετισθεῖ προσεκτικά, ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἐγγύηση ὅτι μία μετάφραση τοῦ *Νέου Πνεύματος* εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀκόμη και ὅταν ἀπουσιάζουν τά τυπικῶς παπαδιαμαντικά στοιχεία.

Γιά νά τό πῶ ἀπλούτερα: ἄν σέ μία μετάφραση λιγοσέλιδη δέν ὑπάρχει καμιά ἀπό τίς λέξεις πού ἀποκαλύπτουν μέ βεβαιότητα τό χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη, συναντοῦμε ὅμως, λόγου χάριν, τίς λέξεις «πρωτοκλισία» και «στοχάζομαι» ἢ «ἀνυσιμότης» και «ἐνθυμηθη», μπορούμε νά εἰμαστε σχεδόν βέβαιοι (ἐφόσον τό ὕφος δέν εἶναι ἀντικρουστικῶς ἀντιπαπαδιαμαντικό οὔτε ὑπάρχουν ἰσχυρές ἀντενδείξεις⁸) ὅτι ἡ μετάφραση ἐγίνε ἀπό τόν Παπαδιαμάντη. Ἐτσι, π.χ., στό ἀρθρίδιο

τοῦ Σιγούρδου Ἴψεν «Πότε ἐγγίζει ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου», πού εἶναι μικρότερο ἀπό δύο σελίδες, δέν κατόρθωσα ν' ἀνακαλύψω παρά μόνο μία ἐνδειξη, τή λέξη «σαββατισμός»: «Εἶνε σαββατισμός μάγων, φοβερὸς και φρικώδης ἐφιάλτης» (τόμ. Β' 1894, σ. 66). Δέ συνάντησα ἐπίσης καμιά ἀντένδειξη. Τό ὕφος, ἄν δέν εἶναι ἐμφανέστατα παπαδιαμαντικό, ὅμως δέν εἶναι και ἀλλότριο τοῦ Παπαδιαμάντη. *Unus testis, nullus testis*, ἐντούτοις εἶχα τό δικαίωμα στήν περίπτωση αὐτή ν' ἀντιτάξω στή λατινική νομική ἀρχή τό «ἕνας ἀλλά λέων».

Ἐξηγοῦμαι: στόν Δ' τόμο τοῦ 1894 τοῦ *Νέου Πνεύματος* δημοσιεύεται τό κείμενο «Τό νέον δρᾶμα τοῦ Ἴψεν», ὅπου μεταφράζονται ἀποσπάσματα ἀπό τόν *Μικρόν Ἐγιόλφ*. Σέ κάποιο λοιπόν σημεῖο τοῦ δράματος ἡ Ρίτα ἀπαντᾷ στόν ἄντρα της Ἄλμερς πού λέει «Ἐχομεν ὅλον τό βάρος τῆς ἡμέρας νά βαστάσωμεν, Ρίτα» μέ τήν ἐξῆς φράση: «Θά ἴδῃς ὅτι πότε πότε ἀναπαυτήριος σαββατισμός θά καταπέμνηται ἐφ' ἡμᾶς» (σ. 996).

Ἡ μετάφραση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ *Μικροῦ Ἐγιόλφ* ἀνήκει στόν Παπαδιαμάντη, πού ἐγγραψε ἢ διασκεύασε ἢ μετέφρασε τό κείμενο «Τό νέον δρᾶμα τοῦ Ἴψεν»⁹. Ἄρα ἡ σπάνια καινοδιαθηκική λέξη –συχνότερη στήν Ὑμνογραφία– δύσκολα θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ, στήν τολμηρή μάλιστα σύζευξή της μέ τούς μάγους, ἀπό ἄλλον μεταφραστή τοῦ περιοδικοῦ. Ἄρκει

λοιπόν, τουλάχιστον κατά τη δική μου κρίση, ή παρουσία του «σαββατισμού» στο άρθριδιό του Σιγούρδου Ίψεν(!) για ν' αποδοθεί ή μετάφρασή του στον Παπαδιαμάντη. Αυτός είναι ο λέων ή, έστω, το νύχι του.

Απομένει πιά νά παραθέσω και τά τεκμήρια πού μέ βεβαίωσαν ότι και τό κείμενο του Ουίλλιαμ Ι. Στέδ «Λοβεγγούλας – Ό βασιλεύς των Ματαβελέ» (τόμ. Γ' 1893, σ. 266-288) έχει μεταφραστεί από τόν Παπαδιαμάντη. Σημειώνω ότι ήταν τό προτελευταίο στην πρώτη ανάγνωση του τόμου.

Πρώτη ανάγνωση: σ. 268 «γιανίτσαροι»(;), 270 «νοτιανατολικά», 271 «Αί περιγραφάι αυτού αναμμνήσκουσι χωρίον τι του βιβλίου των Κριτών, εν ώ ιστορείται πώς ο Έγλών, ο βασιλεύς των Μωαβιτών, πολύσαρκος άνθρωπος, έθανατώθη υπό τήν μάχαιραν του Έχλουδ» [Δέν αποκλείεται νά πρόκειται για παρεμβολή του Παπαδιαμάντη], 271 «εις τήν γραφικωτέραν αναβολήν», 281 «Η μαγεία, καθώς και ή έλεημοσύνη, καλύπτει πλήθος άμαρτιών» (πβ. «καλύψει πλήθος άμαρτιών»), 282 «τό στερέωμα συνεσκοτάσαε», 286 «βαθυμέριμα πρόσωπα» (βλ. «Περί μταιιότητος...» και «Ό Τολστόης περί Ζολά»).

Ήταν άρκετό τό «βαθυμέριμα» και περιττή, τουλάχιστον για τήν απόδειξη τής πατρότητας τής μετάφρασης, ή δεύτερη ανάγνωση. Ξαναδιάβασα πάντως τό κείμενο τέσσερις τουλάχιστον φορές. Παραθέτω μέρος των σημειώσεών μου: σ. 266 «έφ' ών υποτίθεται ότι έχει υπέρτατον κράτος», 267 «υπό τό κράτος του κληρονομικού ένστικτου», 267 «φανταστικών συνόρων», 267 «ώς οι μάγοι και γόητες του καθ' ήμάς πολιτισμού», 269 «ζουλουδικά μαζώματα», 270 «φανταστικοί παραλληλισμοί», 271 «τά άρθρα ταύτα του τό καλλιπισμού», 277 «ροπαλισμένος άνθρωπος» – «ροπαλισμός», 278 «άγρονόμος» (: άγρότης), 279 «άγρονομικός υποθέσεις», 279 «διακτινούνται», 279 «μέ μοναδικόν τι άρθρον εύρωπαϊκής ένδυμασίας», 280 «σφογίση», 281 «πουριτάνος», 282 «άγρονόμον», 282 «όμβροποιίας», 284 «Εύελπι» (sc. άκρωτήριο), 285 «Ευέλπιδος άκρωτηρίου», 286 «ώς σύνηθες», 286 «φόβω μήπως» [και πύό πάνω].

Άπό τήν πολύ μεταγενέστερη ανάγνωση τής 4.9.1998: σ. 270 «έφέρθη» (: έκομίσθη) (και άλλου στον Παπαδιαμάντη), 279 «μελανοδέρμου» (275: «λευκοδέρμου»), 282 «φόβω μαγείας», ib. «φόβω μή γείνη», 282 «άποπνέειν» (: πέρδεσθαι;), 283 «διαβολοζούμι», 286 «πυράμαξαι». Στίς 8.9.1998 σημείωνα ότι τό «πουριτάνος» τό συναντούμε και στο μυθιστόρημα τής Σάρας Γράντ *Οί δίδυμοι του ουρανού*, σ. 419, μεταφρασμένο από τόν Παπαδιαμάντη.

Επειδή έχω προφανώς κάμει κατάχρηση τής ύπο-

μονής του μέσου αναγνώστη, αποφεύγω νά εξηγήσω εδώ τήν άποδεικτική σημασία και αυτού του γλωσσικού ύλικού για τήν πατρότητα τής μετάφρασης. Παραλείπω επίσης νά εξηγήσω τία ποιοί λόγοι ή παρουσία του «βαθυμέριμα» είναι υπεραρκητά για νά προσγραφεί ή μετάφραση του «Λοβεγγούλα» στον Παπαδιαμάντη. Έλπίζω ότι θά δοθεί εύκαιρία νά τά συζητήσω άλλου, σέ ειδικότερες στήλες.

Όμολογώ ότι θά προτιμούσα νά είχα παρουσιάσει άποδεικτικά στοιχεία για άλλα κείμενα του *Νέου Πνεύματος*, από εκείνα πού δέν αναγράφονται στους καταλόγους Βαλέτα και Σεφερλή. Άλλά *Τό Νέον Πνεύμα* είναι έξαιρετικά δυσεύρετο περιοδικό και πώς θά μπορούσε κανείς νά έλέγξει τήν πιστότητα των στοιχείων πού θά παρέθετα; Έξάλλου εκκρεμούσε ή στήριξη των πέντε κειμένων του βιβλίου *Ένός έκατομμυρίου λιρών χαρτονόμισμα*. Δίχως αυτή τήν έκθεση του ύλικού, όσο βαρετή και άν φαίνεται, θά είχε τό δικαίωμα κάποιος δίκαια φιλόποπος αναγνώστης νά παραπονεθεί ότι του πουλάμε γουρούνι στο σάκι. □

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Ό Παπαδιαμάντης μεταφράζει» – *Ένός έκατομμυρίου λιρών χαρτονόμισμα*, υπό Μάρκου Τουαίλ και άλλα άφηγήματα των Έρ. Στάνλεϋ - Ουίλ. Στέδ - Π. Ριζάλ - Κ. Ντάτον - Καρ. Όλλανδ, φιλολογική έπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, εκδόσεις «Αθήνα», Αθήνα 1993.
2. Μέ τή σημασία «άπέραντη», «άτελειώτη».
3. Παύλου Νιρβάνα, «Τό καταχθόνιον μουσικό του Παπαδιαμάντη», *Φιλολογική Έστία τής Κυριακής* 27.9.1936 [: *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, τευχ. 2, 1993].
4. Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Άπαντα τά μέχρι του θανάτου του δημοσιευθέντα*, έπιμέλεια Ένης Βέη - Σεφερλή, εκδοτικός οίκος «Σεφερλής» (Αθήνα, χ.χ.). Ό κατάλογος, πού ακολουθεί ουσιαστικά εκείνον του Βαλέτα (Ε' 521-530), δημοσιεύεται στον Γ' τόμο, σ. 495-501).
- 4α. Πάντως ο Γ. Βαλέτας στή μελέτη του *Παπαδιαμάντη*, Μυτιλήνη 1940, αναγράφει 49 μεταφράσεις του *Νέου Πνεύματος*. Άγνώω γιατί άργότερα περιορίστηκε σέ 10.
5. Άντιγράφω σχεδόν πιστά τά γλωσσικά τεκμήρια των τεσσάρων κειμένων από τίς πρόχειρες σημειώσεις μου.
6. Και άν άκόμη βρεθεί σέ άλλο συγγραφέα, δέν παύει νά είναι τυπικά παπαδιαμαντική, τουλάχιστον για τίς μεταφράσεις του *Νέου Πνεύματος*.
- 6α. Οί παραπομπές (μέ αριθμό τόμου, σελίδας και στίχων) γίνονται στην κριτική έκδοση των *Άπάντων Παπαδιαμάντη* («Δόμος»).
7. Στον *Μαξιώτη* του Χώλλ Κέιν, σ. 589. Μου διαφεύγει, όμως, τώρα σέ ποίο διήγημα άπαντά.
8. Είναι άναγκαίο νά συνάξουμε σιγά σιγά και τίς σημαντικότερες άντενδείξεις. Βλ. τά «Μεταφραστικά στον Παπαδιαμάντη, Β'» (υπό δημοσίευση στο *Παλίμψηστον*).
9. Βλ. περισσότερες ένδειξεις στο μελέτημα «Ίψενικός σαββατισμός», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, τευχ. 2, φθινόπωρο 1993.